

Uroš Košir

Vojaška pokopališča in grobovi vojnih ujetnikov in vojakov iz prve svetovne vojne na območju med Trento in Kranjsko Goro

Uroš Košir, dr., znanstveni sodelavec, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, uros.kosir@ff.uni-lj.si

Uroš Košir, PhD, Research Associate, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Department of Archaeology, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, uros.kosir@ff.uni-lj.si

Vojaška pokopališča in grobovi vojnih ujetnikov iz prve svetovne vojne na območju med Trento in Kranjsko Goro

Military Cemeteries and Graves of Prisoners of War and Soldiers from World War I in the Area between Trenta and Kranjska Gora

Prispevek obravnava problematiko vojaških pokopališč in grobov vojnih ujetnikov in vojakov iz časa prve svetovne vojne, ki so nastali na območju med Trento in Kranjsko Goro. Na podlagi arhivskih in drugih virov ter terenskih raziskav so prikazane in opisane lokacije nekdanjih in sedanjih pokopališč, dostopni popisi pokopanih vojakov in ujetnikov pa predstavljajo izhodišče za oceno števila ruskih, italijanskih, srbskih in drugih vojnih ujetnikov ter vojakov, ki so umrli na obravnavanem območju. Rezultati kažejo, da je njihovo število precej manjše od števil, ki so se dolgo pojavljale v slovenski literaturi in v pričevanjih očitvidcev dogodkov v času prve svetovne vojne.

The article addresses the question of military cemeteries and graves of prisoners of war and soldiers from World War I in the area between Trenta and Kranjska Gora. Based on archival and other sources, as well as on research conducted on location, the article provides and describes the locations of former and present cemeteries. Available lists of buried soldiers and prisoners of war serve as a starting point for assessing the number of Russian, Italian, Serbian and other prisoners of war and soldiers who died in the area in question. The research shows that their number is considerably smaller than the number that was brought up in Slovene bibliography and in eyewitness testimonies about the period of World War I.

Ključne besede: Vršič, prva svetovna vojna, pokopališča, grobovi, vojni ujetniki.

Keywords: Vršič, World War I, cemeteries, graves, prisoners of war.

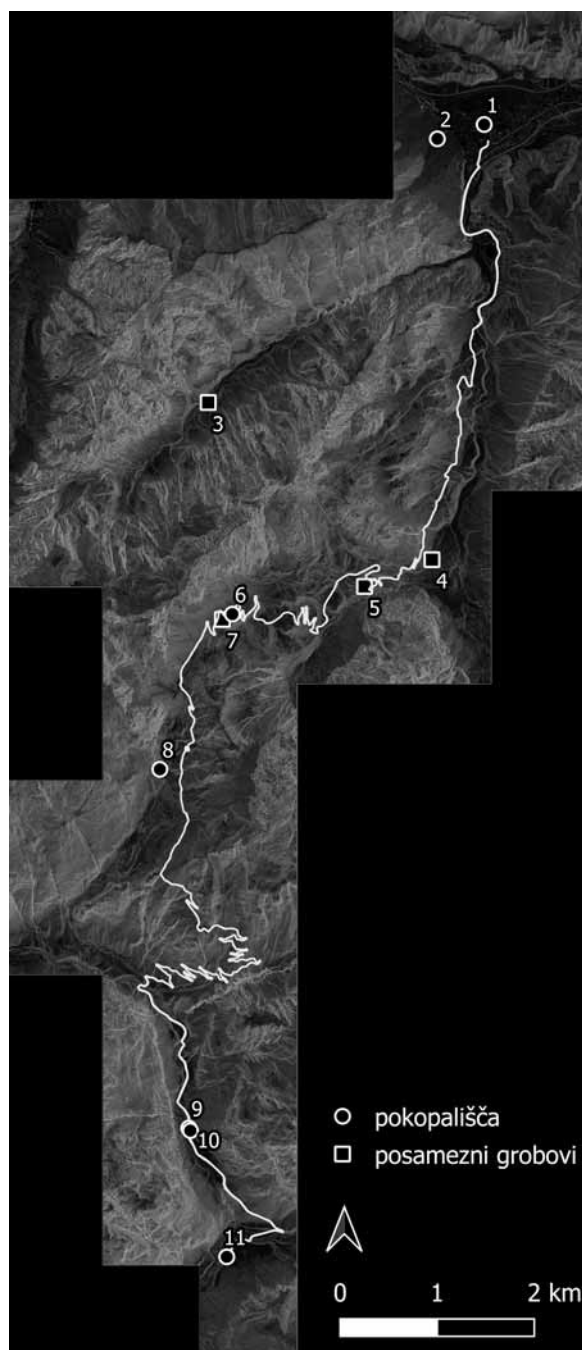
Uvod

Prva svetovna vojna je na slovenskem ozemlju zapustila številne sledove, tako na območju nekdanje soške fronte kot v njenem zaledju. Med vojno zapuščino vsekakor sodijo številna pokopališča in posamezni grobovi vojakov, ki so padli na bojišču ali pa so umrli v zaledju zaradi posledic ran in številnih bolezni, ki so razsajale med vojaki. Eno izmed zalednih območij soške fronte, kjer še danes naletimo na tovrstno dediščino, je predel med Trento in Kranjsko Goro, ki vključuje gorski prelaz Vršič. Ta je skupaj z obema omenjenima krajema v času prve svetovne vojne predstavljal pomembno strateško komunikacijsko os, po kateri je potekala glavna oskrba bojišča na območju Zgornjega Posočja, predvsem frontne linije okoli Bovške kotline. Poleg transporta vojnega materiala so tod potekali premiki enot iz zaledja na fronto, v obratni smeri pa je potekal prihod utrujenih čet, skupaj z ranjenci, potrebnimi zdravniške oskrbe. Zaradi številnih umrlih vojakov, ki so podlegli boleznim, ranam in nesrečam, so tudi na tem območju nastala pokopališča, ki še danes opominjajo na dogodke izpred več kot 100 let.

Od prvotnih lokacij so se do današnjih dni ohranila le nekatera pokopališča, ki imajo še vedno mesto v javnem spominu, obenem pa so bila ohranjena zaradi svoje zgodovinske pomembnosti. Mednje med drugimi sodijo vojaško pokopališče v Trenti in grobovi okoli Erjavčeve koče. Nasprotno pa obstajajo tudi lokacije nekdanjih grobov in pokopališč, ki pa so skorajda utonile v pozabo in danes niso prostori spominjanja ali varovanja s strani pristojnih institucij.

Na pokopališčih obravnavanega območja pa svojega zadnjega počitka niso našli le vojaki, temveč tudi številni vojni ujetniki, ki so pomagali graditi vršiško cesto in drugo infrastrukturo. Tukaj se v prvi vrsti govori predvsem o ruskih vojnih ujetnikih,¹ le redko pa se omenjajo vojni ujetniki drugih držav, kot so Italija, Srbija in Črna gora. Vprašanja, ki se porajajo v zvezi s tematiko pokopališč, se dotikajo števila prvotnih pokopališč in posameznih grobov, števila pokopanih na teh lokacijah, njihove narodnosti in pripadnosti različnim vojskam. Obenem je pomembno tudi vprašanje, koliko med pokopanimi je bilo vojnih ujetnikov in kaj so bili razlogi za njihovo smrt. Slednji podatki, posebno o številu žrtev usodnih snežnih plazov leta 1916 in 1917, se pogosto razlikujejo in še danes niso popolnoma natančni.

¹ V besedilu uporabljena besedna zveza »ruski ujetniki« označuje ujete pripadnike ruske cesarske vojske, ki so jo v času prve svetovne vojne tvorili različni narodi, med katerimi so bili tudi Ukrajinci, Gruzijci, Belorusi, itd. (glej Fischer, *Ruski vojni ujetniki*, str. 351).

Slika 1: Lokacije pokopališč in posameznih grobov na območju med Kranjsko Goro in Trento. 1 – vaško pokopališče Kranjska Gora; 2 – vojaško pokopališče Kranjska Gora; 3 – domnevni grob ruskega ujetnika v Mali Pišnici; 4 – grob v Klinu; 5 – grob ob Ruski kapelici; 6 – pokopališče pod Erjavčevo kočo; 7 – grobovi pod Erjavčevo kočo; 8 – pokopališče »Mojstrovka« na Hudi ravni; 9 – civilno pokopališče v Trenti; 10 – vojaško pokopališče »Pri cerkvi«; 11 – pokopališče »Baumbachhütte« (avtor zemljevida: U. Košir, 2020).

K odgovoru prispevajo popisi pokopanih in prekopanih žrtev, pomanjkljiva pa je predvsem dokumentacija za nekatere povojne prekope na obeh straneh vršiškega prelaza. Popis pokopanih vojakov in ujetnikov na trentarskem pokopališču »Pri cerkvi« in na trentarski strani Vršiča (pokopališče »Mojstrovka«) je leta 2007 objavil že Lovro Galič,^{2, 3} popis z vojaškega pokopališča v Kranjski Gori pa je prvič v celoti objavil avtor pričujočega prispevka.⁴ Na tem mestu so predstavljeni nekateri že poznani podatki, ki so jim pridana nova spoznanja, in podatki, pridobljeni z analizami historičnih virov in terenskimi raziskavami. Predstavljene so posamezne lokacije pokopališč in posameznih grobov, med njimi tudi na novo odkrita lokacija manjšega pokopališča ruskih vojnih ujetnikov, ki danes v naravi ni označena. Kljub temu da tu podane številke vseh pokopanih vojnih ujetnikov verjetno niso dokončne, pa so korak k poznavanju prisotnosti vojnih ujetnikov različnih vojsk na območju med Trento in Kranjsko Goro in njihove usode.

Kranjska Gora

Prvi pokopi umrlih vojakov in ujetnikov so potekali na vaškem pokopališču, ki se nahaja ob današnjem zdravstvenem domu, kjer je bilo skupaj pokopanih 36 oseb, med njimi 24 ruskih vojnih ujetnikov in 12 avstro-ogrskih vojakov. Pokopavanje je potekalo med 26. majem 1915 in 1. marcem 1916.^{5, 6} Ker se je pokopališče kmalu napolnilo z novimi grobovi, se je vojaška oblast odločila za ureditev vojaškega pokopališča, ki je bilo med domačini sicer poznano kot »ta saldaške britač« (*slika 1*).⁷ Veliko smrtnih žrtev so zahtevale bolezni, saj je bil v vzhodnem delu Kranjske Gore postavljen oddelek za nalezljive bolezni (*Epidemiespital*) divizijske sanitetne ustanove št. 44 (*Divisions-Sanitätsanstalt Nr. 44*). Že v letu 1915, verjetno pred postavitvijo epidemijskega oddelka, je po Kranjski Gori razsajal legar (tifus), ki so ga s seboj prinesli begunci. Tamkajšnji župnik Andrej Krajec je zapisal, da je »epidemija /.../ razsajala do oktobra in nam napolnila pokopališče z begunci, vojaki in domačini umrlimi za legarjem. /.../ Umrlo jih je /.../ okrog 50 vseh z vojaki«. O odločitvi za ureditev novega pokopališča se je verjetno razglabljalo že proti koncu leta 1915, za kar je kasneje oblast Juriju Jaklju odvzela 300 kvadratnih metrov zemljišča (danes parceli št. 163 in 166, k. o. Kranjska Gora), ki se nahaja na dana-

² Galič, Pirih, *Od Krna do Rombona*, str. 338–342, 368–371.

³ Seznam pokopanih vojakov in vojnih ujetnikov na pokopališčih »Pri Cerkvi«, »civilno pokopališče Trenta« in »Mojstrovka« je tudi v fondu PANG 28 – Občina Bovec, t.e. 1, a.e.1, leto 1917–1918.

⁴ Košir, *Vojaško pokopališče*, str. 95–107.

⁵ ÖSTA/KA, VL KGräber Österreich, Kriegsgräber, Krain, karton 89.

⁶ NAŠL, spisi V, škatla 311, Vojaške zadeve 1917–1921.

⁷ Černe, *Kranjska Gora*, str. 49.

⁸ Krajec, *Spomenica župnije*.

šnjem smučišču »Podles«.⁹ Glede na popise pokopanih^{10, 11, 12} se je pokopavanje na novem pokopališču začelo 9. februarja 1916.¹³ Zanimivo omembo o morebitnem dodatnem novem pokopališču zasledimo v zapisniku marčevske seje občinskega odbora v letu 1916. Odborniki so razglabljali, da bodo sami izbrali prostor za novo pokopališče, če se po njem pojavi potreba, kar nakazuje, da so pričakovali, da trenutno vojaško pokopališče utegne biti enkrat premajhno.¹⁴

Na podlagi različnih seznamov pokopanih na kranjskogorskem vojaškem pokopališču je mogoče trditi, da je bilo na z lesenim plotom ograjenem pokopališču 150 grobov,¹⁵ v katerih je bilo pokopanih 169 pokojnikov (*slika 2*).¹⁶ V zapiskih Franceta Steleta je zaslediti omembo, da so bili v zgodnjih 20. letih 20. stoletja nekateri grobovi izven ograje,¹⁷ kar dokazuje tudi popis s skico iz leta 1919.⁸ Med 9. februarjem 1916 (prvi pokop) in 25. aprilom 1918 (zadnji pokop) so se smrti na letni ravni zvrstile v naslednjem številu: leta 1916 je umrlo 78 oseb, leta 1917 skupno 48 oseb, leta 1918 pa 43 oseb. Med pokojniki je bilo 70 ruskih vojnih ujetnikov, 45 italijanskih ujetnikov, 36 avstro-ogrskih vojakov, 12 srbskih ujetnikov, dva nemška vojaka, en črnogorski ujetnik in tri neznane osebe.¹⁹

Usodo pokopališča v letih med obema vojnama so zaznamovali številni prekopi umrlih, kar je privedlo do tega, da je bilo pokopališče sčasoma popolnoma izpraznjeno in opuščeno. Italijanski vojni ujetniki so bili na podlagi sporazumov med pristojnim jugoslovanskim ministrstvom in italijansko vlado prekopani leta 1930 na ljubljanske Žale.²⁰ V arhivskih virih se omenja prekop obeh padlih Nemcev, za katera pa so si podatki nasprotujoči. Po nekaterih omembah naj bi ju prekopali leta 1929, po drugih pa leta 1931. Ravno tako se kot kraj ponovnega pokopa ponekod omenja vojaško pokopališče na Bledu, nekje pa celo prenos v domovino.²¹

Naslednji sklop prekopov je zajel posmrtno ostanke ruskih vojnih ujetnikov, ki naj bi bili po splošnem, a napačnem prepričanju leta 1937 prekopani v skupinsko grobnico k Ruski kapelici.²² V prvi polovici 30. let 20. stoletja se je oblast Kraljevine Jugoslavije odločila za izgradnjo skupinske grobnice za umrle ruske

⁹ Černe, *Kranjska Gora*, str. 49.

¹⁰ Jakelj, *Škica vojaškega pokopališča*.

¹¹ ÖSTA/KA, VL KGräber Österreich, Kriegsgräber, Krain, karton 89.

¹² NAŠL, spisi V, škatla 311, Vojaške zadeve 1917–1921.

¹³ Glej tudi Košir, *Vojaško pokopališče*, str. 95–107.

¹⁴ SI_ZAL_JES-004_škatla 17_zapisnik sej občinskega odbora 1908–1941.

¹⁵ Znotraj ograjenega prostora je bilo 144 grobov, izven ograje nad pokopališčem pa še šest dodatnih grobov.

¹⁶ Za poimenski seznam pokopanih glej Košir, *Vojaško pokopališče*, str. 102–107.

¹⁷ Zapiski Franceta Steleta.

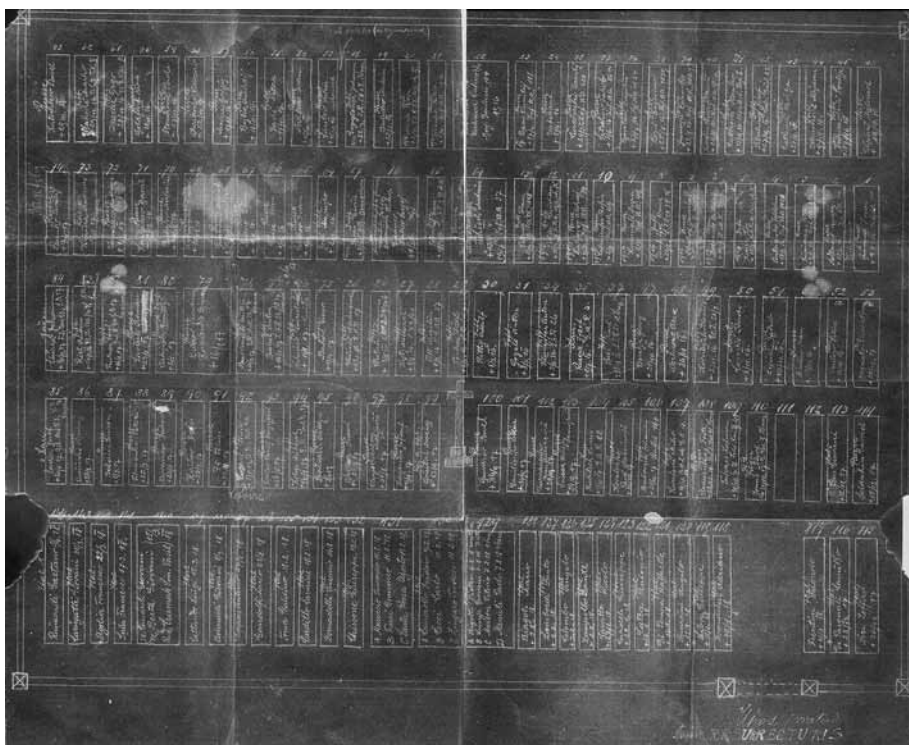
¹⁸ NAŠL, spisi V, škatla 311, Vojaške zadeve 1917–1921.

¹⁹ Jakelj, *Škica vojaškega pokopališča*; Černe, *Kranjska Gora*, str. 50; Košir, *Vojaško pokopališče*, str. 99.

²⁰ ZAL, dokumenti iz fondov SI_ZAL_JES/0004/Občina Kranjska Gora/škatla 39.

²¹ Prav tam.

²² Zupanič Slavec, *Ruska kapelica*, str. 109; Fischer, *Ruski vojni ujetniki*, str. 370; Koren, Testen, *Ruske sledi*, 118; Mugerli, *Bela smrt*, str. 28; Boštjančič, *Prispevek k dilemi*, str. 102; Mihelič, *Katalog*, str. 140; Pamič, *Ruska kapelica*, str. 105.

Slika 2: Skica vojaškega pokopališča v Kranjski Gori iz leta 1921 (zasebna last; kopijo hrani U. Košir).

vojake, ki je bila dokončana leta 1935 na beograjskem pokopališču.²³ Dokumenti kažejo, da so bili ruski vojni ujetniki s kranjskogorskega pokopališča prekopani 2. in 3. novembra 1936, njihovi posmrtni ostanki pa so bili preneseni v Beograd, in ne v skupinsko grobnico pod Vršič.²⁴ Glede na zapisnik²⁵ je bilo prekopanih 63 ujetnikov, med katerimi pa je bil Josef Saurer, ki je bil avstro-ogrski vojak, in ne ruski vojni ujetnik. Potemtakem je bilo dejansko prekopanih 62 ujetnikov, čeprav nekateri drugi popisi navajajo, da je bilo na pokopališču prvotno pokopanih 70 ruskih ujetnikov.²⁶ Kdaj, kam in ali je sploh bilo prekopanih preostalih osem ujetnikov, ni znano.

Na pol prazno pokopališče je za Občino Kranjska Gora predstavljalo le dodatne stroške, posledično pa je bil 20. decembra 1936 sprejet predlog o ekshumaciji še preostalih pokopanih. Prekop avstro-ogrskih vojakov, srbskih ujetnikov in črnogorskega ujetnika (skupno 50 oseb) je potekal 16. septembra 1937, njihovi posmrtni ostanki pa so bili preneseni v grobnico kapelice v spominskem parku na

²³ Živanovič, *Ruski grobni kompleksi*, str. 92–146.

²⁴ ZAL, dokumenti iz fondov SI_ZAL_JES/0004/Občina Kranjska Gora/škatla 39; Živanovič, *Ruski grobni kompleksi*, str. 115, 132; Košir, *Vojaško pokopališče*, str. 100–102.

²⁵ ZAL, dokumenti iz fondov SI_ZAL_JES/0004/Občina Kranjska Gora/škatla 39.

²⁶ NAŠL, spisi V, škatla 311, Vojaške zadeve 1917–1921.

Jesenicah.²⁷ Danes lahko na kapelici preberemo le 45 imen, in ne 50, čeprav vsi seznami o prekopu govorijo o 50 posameznikih, kar vodi do odstopanj, ki jih je ob pomanjkanju dokumentacije težko pojasniti.

Vršič z okolico

Na širšem območju Vršiča in njegove okolice so bili pokopališča in posamezni grobovi na vsaj šestih lokacijah. Prvo lokacijo v svojem delu omenja Vid Černe, kjer se je kmalu po drugi svetovni vojni nekaj sto metrov pod lovsko kočo še vedno opazila majhna gomila ob debeli smreki, na kateri je bil obledel rdeč napis »Rus«. V grobu naj bi bil pokopan ruski ubežnik²⁸, kar še ni potrjeno, vendar je zelo verjetno, mikrolokacija groba pa za zdaj še ni bila natančneje locirana in dokumentirana (*slika 1*).

Glede na skico vršiške ceste in popis, ki ju hranijo v Vojnem arhivu na Dunaju,^{29, 30} je bil na območju Klina grob Andrea Marića, katerega mikrolokacija še ni bila odkrita, a ga je mogoče umestiti na območje okoli »800 korakov« severno od postaje žičnice II/III »*Klimhütte*« (*slika 1*). Na isti skici je grob označen tudi na območju, kjer so bile barake z imenom »*Wald-Baracken*«. Tu je bila zgrajena Ruska kapelica, kjer je v njeni bližini še danes ohranjen grob ruskega ujetnika Petra Polowčewa,³¹ poleg nje pa je skupna grobnica s posmrtnimi ostanki, ki naj bi jih odkrili ob gradnji ceste med Rusko kapelico in Kočo na gozdu v letih 1937/38, čeprav izvor posmrtnih ostankov ni potrjen. Grobnico je dal postaviti vodja gradbenih del, Josip Slavec (*sliki 1 in 3*).³² Višje ob vršiški cesti, natančneje pod Erjavčevo kočo, sta dve lokaciji z grobovi. Severovzhodno od kočice je manjše pokopališče,³³ kjer naj bi bilo po podatkih Registra nepremične kulturne dediščine pokopanih 63 ruskih vojnih ujetnikov³⁴, še trije grobovi pa so zahodno od kočice (*slika 1, 4 in 5*). Število grobov oziroma grobnih konstrukcij, ki ne izvirajo iz časa prve svetovne vojne, danes ne odraža realnega števila pokopanih. Na skici iz Vojnega arhiva na Dunaju je razvidno, da je bilo grobov le 18, v njih pa je bilo pokopanih 20 oseb.³⁵ Glede na ohranjene zapise in priimke pokojnikov lahko ugotovimo, da gre za osem ruskih vojnih ujetnikov, osem srbskih vojnih ujetnikov in štiri osebe, katerih izvora ni mogoče določiti. Večje pokopališče je bilo sicer obnovljeno leta 1991, ko so bili na terasah pozidani grobovi, ki, kot rečeno, ne odražajo prvotnega in realnega stanja.³⁶

²⁷ ZAL, dokumenti iz fondov SI_ZAL_JES/0004/Občina Kranjska Gora/škatla 39; Košir, *Vojaško pokopališče*, str. 101–102.

²⁸ Černe, *Kranjska Gora*, str. 54; Mihelič, *Katalog*, str. 139.

²⁹ ÖSTA/KA, VL KGräber Italien, Kriegsgräber, Tolmein, karton 4.

³⁰ Prav tam.

³¹ ÖSTA/KA, VL KGräber Italien, Kriegsgräber, Tolmein, karton 4.

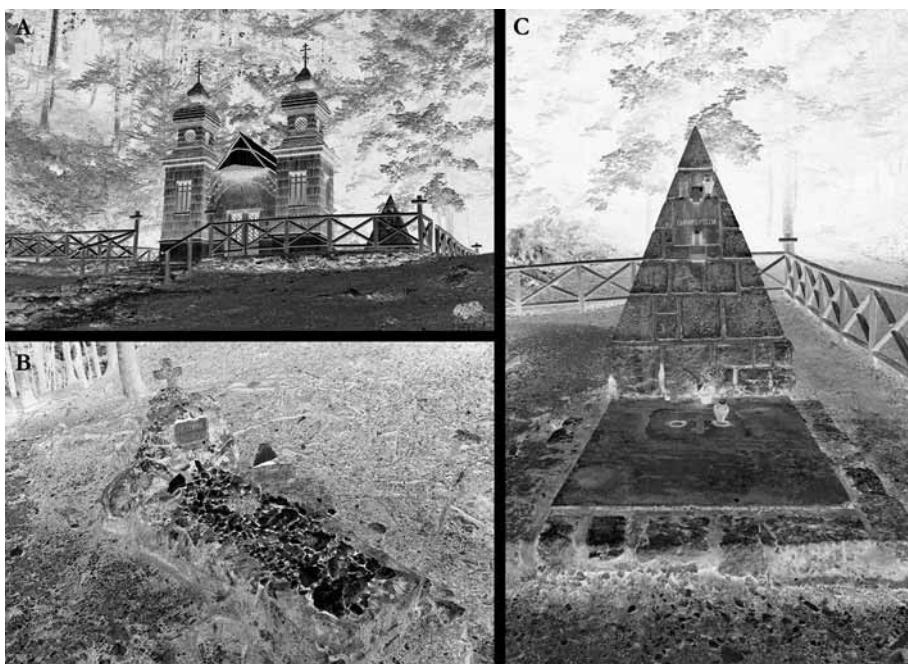
³² Pamić, *Ruska kapelica*, str. 111.

³³ Pokopališče je imelo oznako 84/II.

³⁴ RKD, *Vršič – Grobišče*.

³⁵ ÖSTA/KA, VL KGräber Italien, Kriegsgräber, Tolmein, karton 4.

³⁶ Pamić, *Grobišče ruskih vojnih ujetnikov*, str. 239; Mihelič, *Katalog*, str. 143.

Slika 3: A – Ruska kapelica; B – grob ruskega vojnega ujetnika; C – skupinska grobnica ob Ruski kapelici (foto: U. Košir, 2017).

Tretje pokopališče, ki je bilo na trentarski strani Vršiča, omenja Galić kot »Pokopališče pri prelazu Mojstrovka«. Zanj podaja poimenski seznam pokopanih osmih ruskih vojnih ujetnikov (slika 1).³⁷ Poleg njih je bil na pokopališču pokopan tudi neznan vojak ali ujetnik.³⁸ Glede na poročilo etapnega poveljstva v Bovcu je imelo pokopališče oznako št. 84/I, »Mojstrovka«.³⁹ V primeru pokopališča »Mojstrovka« gre zagotovo za lokacijo na Hudi ravni, za katero pričevalec Franc Uran omenja, da so mrtva Rusa, ki so ju odkrili zasuta pod snegom pred Tičarjevim domov, odnesli s seboj in pokopali na Hudi ravni.⁴⁰ Pokopališče na Hudi ravni omenja še Uroš Zupančič in na podlagi omenjenih virov tudi drugi raziskovalci.^{41, 42} Pokopališče je označeno tudi na zgoraj omenjeni avstro-ogrski skici in je umeščeno na območje zahodno od južnega taborišča (*Südlager*) nad t. i. *Schuttbaracke*, ki je pripadala inženirju Schuttu.⁴³ Čeprav je lokacija s tem dokaj dobro prostorsko zamejena, pa območje Hude ravni vseeno predstavlja površino, veliko dobrih 10.000 kvadratnih metrov, kar otežuje lociranje pokopališča v naravi. Pregled vojnih fotografij z območja Vršiča je obrodil sadove, saj je bila na eni

³⁷ Galić, Pirih, *Od Krna do Rombona*, str. 370–371.

³⁸ ÖSTA/KA, VL KGräber Italien, Kriegsgräber, Tolmein, karton 4.

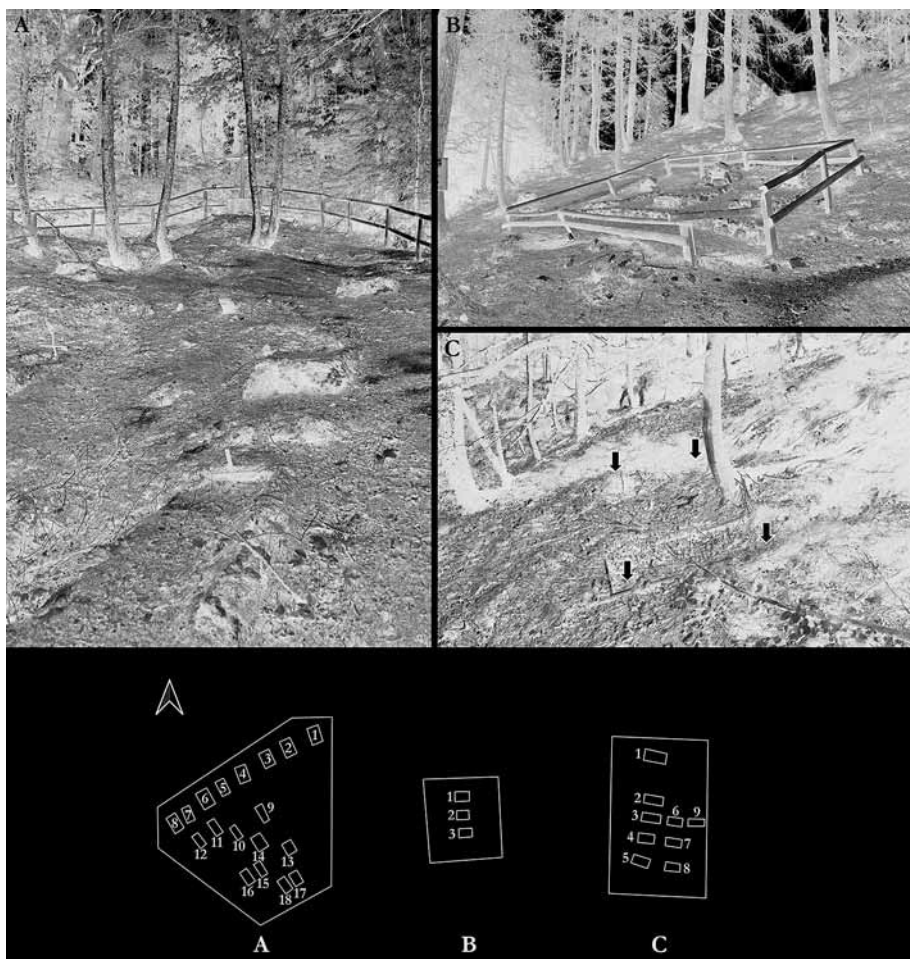
³⁹ Prav tam, str. 254.

⁴⁰ Uran, *Kako se je delala cesta*, str. 160–161.

⁴¹ Zupančič, *Petdeset let ruske ceste*.

⁴² Mihelič, *Katalog*, str. 149, 154.

⁴³ Uran, *Kako se je delala cesta*, str. 159.

Slika 4: A – pokopališče pod Erjavčevo kočo; B – grobovi pod Erjavčevo Kočo; C – pokopališče »Mojstrovka« na Hudi ravni. S puščicami je označena zgornja vrsta grobov št. 2–5. Skice posameznih pokopališč temeljijo na avstro-ogrski skici iz Vojnega arhiva na Dunaju (foto: U. Košir, 2017; 2020).

izmed fotografij j območja Hude ravni na pobočju, ki se dviga proti zahodu, v snegu opazna pravokotna depresija, iz katere gledajo trije, morda celo štirje križi (slika 6). Ob terenskem ogledu, dne 6. 10. 2020, je bila lokacija pokopališča odkrita, saj je še vedno opazna pravokotna depresija velikosti okoli $4\text{--}5 \times 1,5\text{--}2\text{ m}$, v kateri so bile opazne dodatne manjše depresije (slika 4C). Glede na skico iz Vojnega arhiva na Dunaju⁴⁴ so na površini vidni vkopi štirih oziroma petih grobov, saj je bil ob večjem vkopu opazen še manjši, ki odgovarja grobu št. 5. Vkopi preostalih grobov na terenu niso bili prepoznani. Glede na popise je bilo na pokopališču pokopanih devet oseb.⁴⁵ Štirje ujetniki so bili pokopani 10. marca 1916, eden 18. septembra

⁴⁴ ÖSTA/KA, VL KGräber Italien, Kriegsgräber, Tolmein, karton 4.

⁴⁵ Galić, Pirih, *Od Krna do Rombona*, str. 370–371.

Slika 5: Avstro-ogrski vojaki in ruski vojni ujetniki na cesti v bližini pokopališča pod Erjavčevo kočo (hrani U. Košir).

Slika 6: Pokopališče »Mojstrovka« na Hudi ravni (hrani U. Košir).

1916, eden 8. januarja 1917, zadnji dve osebi pa sta bili pokopani v juniju (18. in 25.) 1917. Vprašanje, ki se je porajalo ob odkritju lokacije na terenu, je bilo, ali so pokojniki še vedno pokopani na Vršiču. Manjše depresije znotraj meja pokopališča bi utegnile predstavljati jame, ki so ostale za procesom ekshumacije, kar verjetno tudi drži, saj vse pokojnike lahko najdemo na italijanskem seznamu pokopanih oseb

v Trenti iz obdobja med obema vojnama, vsi pa imajo pripisano oznako »*Esumati passo Maestrocca*« (ekshumirani s prelaza Mojstrovka).⁴⁶ Posamezni grobovi na trentarski strani prelaza naj bi bili še na drugih območjih kot npr. v Lemeh.⁴⁷ Tu se poraja vprašanje, zakaj so Italijani v okviru splošnega prekopavanja padlih z manjših pokopališč in posameznih grobov tekom celotne fronte prekopali le devet oseb s tedaj italijanske strani Vršiča in zakaj preostalih domnevnih grobov ni zaslediti v avstro-ogrskih popisih. Morebiti več grobov v resnici niti ni obstajalo ali pa gre lahko za posledico uničenih nagrobnih znamenj s strani naravnih procesov (plazovi), posledično pa so bile takšne lokacije Italijanom nepoznane in so še danes nekje na trentarski strani Vršiča.

Trenta

Na območju Trente je danes ohranjeno le še vojaško pokopališče št. 85 »Pri cerkvi«, kjer je bilo glede na avstro-ogrski popis pokopanih 181, glede na italijanski popis iz obdobja med obema vojnama pa 190 posameznikov (*sliki 1 in 7A*). Galić v svojih popisih navaja 176 in 181 pokopanih,⁴⁸ glede na avstro-ogrski popis iz Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici pa je bilo tam pokopanih 178 oseb.⁴⁹ Glede na avstro-ogrske popise, italijanski in Galićev popis je bilo na pokopališču pokopanih 133, 135, 136 ali 141 ruskih vojnih ujetnikov, trije italijanski vojni ujetniki, 39 oziroma 40 avstro-ogrskih vojakov in ena, dve ali 17 neznanih oseb. Do takšnih razlik je prišlo zaradi različnih vzrokov, predvsem zaradi medvojnih in povojnih prekopavanj posmrtnih ostankov. K številki pokopanih so ponekod všteti tudi vsi prekopani posamezniki (aprila 1917) iz manjšega trentarskega pokopališča pri Baumbachovi koči, k italijanskemu seznamu pa še devet prekopanih s pokopališča »Mojstrovka«. Posledično prihaja do razlik v imenih pokopanih na različnih seznamih, saj so bili nekateri posamezniki v času pisanja seznamov že prekopani drugam ali pa sploh še niso bili pokopani. Galić omenja redke povojne prekope nekaterih slovenskih primorskih vojakov na neznana pokopališča oziroma na domača pokopališča. Kot predvideva, je šlo zelo verjetno za želje sorodnikov, vendar dokumentacija o tem ni ohranjena, taki primeri pa so poznani tudi s trentarskega pokopališč.

Težave pri analizi realnih številke pokopanih povzroča tudi zmeda med različnimi popisi, ki prinašajo predvsem različne številke neznanih oseb. Do neskladij pa prihaja tudi pri oštevilčenju grobov, predvsem pri prvih 21 grobovih ter pri grobovih med št. 106 in 116 na pokopališču »Pri cerkvi«. Kot primer je mogoče navesti ruskega ujetnika Griškina, ki je glede na avstro-ogrski seznam pokopan v grobu št. 6, v italijanskem seznamu je zaveden v grobu št. 5, avstro-ogrski seznam iz Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici pa za grob št. 5 in 6 navaja neznanega ruskega vojnega ujetnika. In takšnih primerov je v primeru omenjenega pokopališča kaj nekaj.

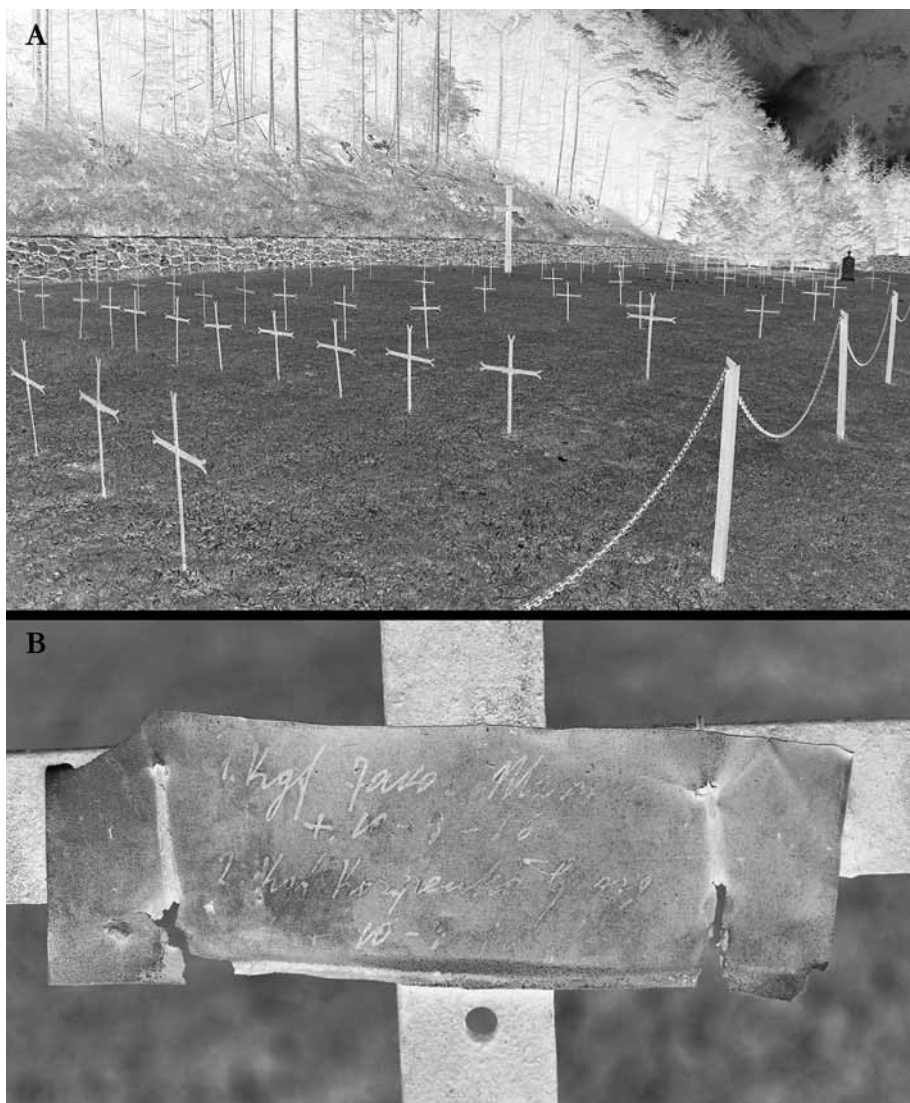
⁴⁶ Popis C.O.S.C.G.

⁴⁷ Župančič, *Petdeset let ruske ceste*.

⁴⁸ Galić, Pirih, *Od Krna do Rombona*, str. 338–342; 368–371.

⁴⁹ PANG 28 – Občina Bovec, t.e. 1, a.e.1, leto 1917–1918.

⁵⁰ Galić, Pirih, *Od Krna do Rombona*, str. 245.

Slika 7: A – pokopališče »Pri cerkvi« v Trenti; B – grob Georga Korpenka in Maksima Javorja, ki sta bila prvotno pokopana na območju Vršiča (pokopališče »Mojstrovka«), v obdobju po končani vojni pa so ju Italijani prekopali na pokopališče »Pri cerkvi« v Trenti. Oba sta bila žrtvi plazu 8. marca 1916 (foto: U. Košir, 2017).

Pokopavanje na tem pokopališču se je sicer začelo v prvi polovici leta 1916, zadnji pokopi v času prve svetovne vojne pa so bili opravljeni še v novembru leta 1917. V obdobju med obema vojna so Italijani na pokopališču prekopali devet oseb z območja Vršiča (slika 7B). Na pokopališču sta bila kasneje pokopana še italijanska pripadnika gorskih enot, ki sta umrla leta 1928, na kar opozarjata ohranjena nagrobna spomenika. V t. i. drugi fazi italijanskih prekopov posmrtnih ostankov v monumentalne kostnice so bili ekshumirani vsi Italijani, saj na italijanskem popisu niso več prisotni. Nekje v času do konca druge svetovne vojne so bili na

pokopališču postavljeni enotni kovinski križi, kakršne lahko zasledimo na pokopališču v Logu pod Mangartom, na novo pa so bile izdelane kovinske ploščice z imeni vseh pokopanih.

Število pokopanih na tem pokopališču je treba obravnavati z različnih vidikov. Podatek o skupnem številu vseh pokopanih na tem pokopališču se razlikuje od podatka, koliko oseb je bilo pokopanih v nekem določenem trenutku, saj se te številke razlikujejo zaradi zgoraj omenjenih razlogov. V času prve svetovne vojne naj bi bilo glede na avstro-ogrski popis tu pokopanih 181 oseb. Za skupno število je treba prišteti še devet posameznikov z območja Vršiča in dve osebi, ki jih navaja italijanski seznam, na avstro-ogrskem pa ju ni mogoče najti. Če dodamo še italijanska vojaka, ki sta umrla leta 1928 in bila tu pokopana, pridemo do zaključka, da je bilo na tem pokopališču skupaj verjetno pokopanih vsaj 194 oseb, med katerimi jih je 192 povezanih s prvo svetovno vojno.

Ob vojaškem pokopališču »Pri cerkvi« je sicer tudi civilno pokopališče, na katerem pa naj bili pokopani trije posamezniki: Krečetow, neznani vojak ali ujetnik in Herzig,⁵¹ čeprav poročilo etapnega poveljstva v Bovcu omenja štiri pokojnike,⁵² avstro-ogrski popis iz Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici pa celo pet (vojak Herzig, vojna ujetnika Pakričenko in Krečetow ter neznani osebi).⁵³

Zadnje pokopališče na območju med Kranjsko Goro in Baumbachovo kočo (*Baumbachhütte*) v Trenti je bilo na travniku jugozahodno od Baumbachove koče (*slika 1*). Pokopališče je nastalo junija 1915, skupno pa je bilo v 19 grobovih pokopanih 20 pokojnikov. Med njimi je bilo sedem avstro-ogrskih vojakov, dva ruska vojna ujetnika in 11 neznanih oseb. Marca 1917 je bilo odločeno, da pokojnike prekopljejo na novo pokopališče »Pri cerkvi«. ⁵⁴ Glede na datume ponovnih pokopov je ekshumacija potekala med 2. in 4. aprilom 1917.⁵⁵

Število umrlih vojnih ujetnikov

Natančno število vseh umrlih vojnih ujetnikov na območju med Trento in Kranjsko Goro verjetno ne bo nikoli poznano, zagotovo pa se bo sčasoma možno približati nekemu realnemu številu, ki je precej daleč od starejših, danes že ovrženih števil, ki govorijo celo o 10.000 umrlih ruskih vojnih ujetnikih.⁵⁶ Pretiranih se zdi celo tistih »nekaj sto ruskih vojnih ujetnikov«, ki so umrli ob gradnji, poleg okoli 300 žrtev plazov.⁵⁷ V večini omemb žrtev plazov in umrlih se vedno omenjajo le ruski vojni ujetniki, čeprav je glede na popise umrlih jasno, da so tod umirali tudi italijanski, srbski in črnogorski vojni ujetniki.

Pri ugotavljanju števila umrlih predstavljajo težavo predvsem pomanjkljivi podatki o pokopanih. Če je pri neznanih pokojnikih zapisana le delovna enota

⁵¹ Galić, Pirih, *Od Krna do Rombona*, str. 341; popis *Vojaško pokopališče št. 85*.

⁵² Prav tam, *Od Krna do Rombona*, str. 254.

⁵³ PANG 28 – Občina Bovec, t.e. 1, a.e.1, leto 1917–1918.

⁵⁴ Galić, Pirih, *Od Krna do Rombona*, str. 246.

⁵⁵ Prav tam, str. 338–339; popis *C.O.S.C.G.*; popis *Vojaško pokopališče št. 85*.

⁵⁶ Uran, *Kako se je delala cesta*, str. 163.

⁵⁷ Zupanič Slavec, *Ruska kapelica*, str. 107, 113; nav. v Mihelič, *Katalog*, str. 149.

brez drugih indicev, da gre za vojnega ujetnika, je skoraj nemogoče trditi, ali gre za avstro-ogrskega pripadnika delovne enote ali za ujetnika. Zaradi razmerja med številom ujetnikov in stražarjev in vojaških delavcev v takšni enoti gre v večini primerov v resnici za vojne ujetnike, vendar štetje vseh neznanih pripadnikov delovnih oddelkov za vojne ujetnike vsekakor ne more biti pravilno, zato je na tem mestu podana le ocena možnega števila žrtev med ujetniki, v resnici pa je lahko za nekaj števil nižja ali višja. Žal tu manjkajo predvsem podatki o številu pokopanih v grobnici ob ruski kapelici.

Na podlagi popisov, ki so bili uporabljeni na tem mestu, je mogoče podati naslednjo oceno o številu umrlih (pokopanih) vojnih ujetnikov: en črnogorski vojni ujetnik, 20 srbskih vojnih ujetnikov, 48 italijanskih vojnih ujetnikov in 251 ruskih vojnih ujetnikov (*tabela 1*). K slednjemu številu je vključenih 94 posameznikov iz Kranjske Gore, eden iz Male Pišnice, eden ob ruski kapelici, osem s pokopališča pod Erjavčevo kočo, osem s pokopališča »Mojstrovka« in 139 z območja Trente. Največ razhajanj pride ravno pri oceni števila pokopanih ruskih vojnih ujetnikov na območju pokopališča »Pri cerkvi«. Avstro-ogrski popis omenja 136 ruskih vojnih ujetnikov, italijanski 133, Galić pa v svojih seznamih navaja 135 in 141 pokopanih. Če k avstro-ogorskemu seznamu dodamo osem prekopanih Rusov s pokopališča »Mojstrovka« in enega dodatnega ujetnika z italijanskega seznama, dobimo številko 145, dva pa sta bila pokopana še na civilnem pokopališču. Večje število neznanih na italijanskem popisu je verjetno posledica propada ploščic z imeni ali njihove nečitljivosti, saj se največ razhajanj med imeni in priimki opazi ravno pri italijanskem popisu.

Pri štetju je bilo za posamezni grob, ki naj bi bil v Mali Pišnici, privzeto, da je v njem le en pokojnik. Ker število pokopanih v skupinski grobnici ob sami kapelici ni poznano tudi ne more biti upoštevano. Na tem mestu lahko govorimo o vsaj 320 umrlih vojnih ujetnikih, ki so umrli zaradi različnih vzrokov. Pri 43 italijanskih ujetnikih iz Kranjske Gore so znani podatki, da so vsi umrli zaradi bolezni. Glede na opombe »*Lawine*« in datume smrti, ki odgovarjajo marčevskim plazovom leta 1916, lahko predvidevamo, koliko posameznikov je umrlo zaradi marčevskih plazov leta 1916, ki sta se utrgala na pepelnično sredo, 8. marca, in v nedeljo, 12. marca.⁵⁸ Med žrtvami plazov so bili tudi avstro-ogrski stražarji. V kranjskogorski župnijski kroniki lahko zasledimo podatek o 182 zasutih ujetnikih in stražarjih, ki je bil kasneje popravljen na število 210.⁵⁹ Od tega 170 ruskih ujetnikov in 40 avstro-ogrskih vojakov, trije pa naj bi bili rešeni.⁶⁰ Prvo telegrafsko sporočilo z dne 8. marca je sicer navajalo, da je plaz zasul okoli 100 ujetnikov in tri stražarje. Nadaljnja poročila z naslednjega dne so navajala »/.../ 1 mož od stražarjev in 2

⁵⁸ Za dodatne podatke o plazu glej Pavšek, *Bela vojna*, str. 30–33, in Pavšek, *Spomenik človečnosti*, str. 31. Besedili poleg zanimivih podatkov prinašata tudi nekatere napačne trditve, posebno o času izgradnje kapelice in o prekopi ruskih vojnih ujetnikov.

⁵⁹ Uradni podatki navajajo številko 117 oseb, med temi 110 ruskih vojnih ujetnikov in sedem avstro-ogrskih stražarjev (Pavšek, *Spomenik človečnosti*, str. 31).

⁶⁰ Krajec, *Spomenica župnije*.

⁶¹ Mugerli, *Snežni plazovi*, str. 51, 53.

Rusa mrtvi, 5 stražarjev in 67 Rusov poškodovanih odkopanih, 12 stražarjev in 71 Rusov še pogrešanih«. Pri drugem plazu, 12. marca, naj bi bilo pogrešanih 17 mož.⁶² Po ustnih podatkih kranjskogorskega župnika Andreja Krajca naj bi bilo končno število 272,⁶³ na podlagi različnih virov in števil pa je bila končna ocena že znižana na okoli 200 življenj.⁶⁴

Na kranjskogorskem pokopališču je bilo pokopanih 10 posameznikov (šest avstro-ogrskih vojakov in štirje ruski vojni ujetniki), ki imajo za datum smrti naveden 8. marec 1916. Večina jih je bila pokopana proti koncu istega meseca, nekateri pa celo v drugi polovici maja 1916.⁶⁵ V grobovih pokopališča ob ambulanti pod Erjavčevo kočo so verjetno pokopane žrtve bolezni ali poškodb in glede na datume smrti niso povezane z marčevskimi plazovi. Na pokopališču »Mojstrovka« so bili 10. marca pokopani štirje ujetniki, medtem ko preostalih ni mogoče povezati s tem dogodkom. Glede na opombo »*Lawine*« je bilo na pokopališču »Pri cerkvi« pokopanih 99 žrtev plazov, med njimi 94 vojnih ujetnikov in pet avstro-ogrskih vojakov. Med temi jih glede na datum in sosledje pokopov lahko z marčevskimi plazovi povežemo 91, od tega tri avstro-ogrske vojake ter 88 vojnih ujetnikov. Preostalih osem je bilo pokopanih maja 1917. Na podlagi tokratnega štetja lahko govorimo o 105 žrtvah marčevskih plazov, resnično število pa bi bilo lahko tako manjše kot večje.

Žrtve je zahteval tudi majski plaz na trentarski strani, ki se je utrgal 12. maja 1917, pod seboj pa pokopal šest stražarjev in 30 vojnih ujetnikov.⁶⁶ Na pokopališču »Mojstrovka« sta bila v drugi polovici junija 1917 pokopana dva ujetnika, ki sta glede na datum pokopa morebiti žrtvi omenjenega plazov, na pokopališču »Pri cerkvi« pa ima v maju opombo »*Lawine*« pripisano osem oseb, med njimi dva avstro-ogrska vojaka in šest vojnih ujetnikov, preostali pokopani v maju in kasneje pa imajo kot vzrok smrti naveden drugi razlog.

Na seznamu kranjskogorskega pokopališča ima sedem avstro-ogrskih vojakov (žičničarjev) pripisano opombo »*Lawine*«, za njihov datum smrti pa je v nekaterih popisih naveden 16. januar 1917.⁶⁷ Černe je predvideval, da so bili vojaki pokopani na ta datum,⁶⁸ vendar seznami v Zgodovinskem arhivu Ljubljana navajajo, da so bili večinoma pokopani šele v februarju, kar nakazuje na do sedaj neznani januarski plaz v letu 1917.⁶⁹ Tudi na pokopališču »Mojstrovka« je bil 8. 1. 1917 pokopan ruski vojni ujetnik, ki je umrl zaradi plazov.

V literaturi se pri številu vseh vršiških plazov pojavlja tudi podatek o 400 umrlih ujetnikih in vojakih,⁷⁰ kar pa je glede na popise pokopanih zagotovo pretirana

⁶² Prav tam, str. 53

⁶³ Koren, Testen, *Ruske sledi*, 118; Pamić, *Ruska kapelica*, str. 108.

⁶⁴ Mihelič, *Katalog*, str. 145.

⁶⁵ Košir, *Vojaško pokopališče* (v objavi).

⁶⁶ Zupanič Slavec, *Ruska kapelica*, str. 109; Fischer, *Ruski vojni ujetniki*, str. 369; Mugerli, *Bela smrt*, str. 28; Pavšek, *Bela vojna*, str. 33.

⁶⁷ Jakelj, *Škica vojaškega pokopališča*; Košir, *Vojaško pokopališče* (v objavi).

⁶⁸ Černe, *Kranjska Gora*, str. 50.

⁶⁹ ZAL, dokumenti iz fondov SI_ZAL_JES/0004/Občina Kranjska Gora/škatla 39.

⁷⁰ Mulej, *Snežni plazovi*, str. 97; Mihelič, *Katalog*, str. 149.

številka. Skupna ocena žrtev, ki jih je glede na opombo »*Lawine*« in/ali datume smrti mogoče povezati s plazovi, znaša 125.⁷¹ Plazovi so tako zahtevali življenja vsaj 106 ruskih vojnih ujetnikov, 18 avstro-ogrskih stražarjev in ene neznane osebe. Obenem je treba imeti v mislih možnost, da v starejših virih navedene številke predstavljajo vse žrtve, ki pa niso nujno smrtno, saj so se za vojsko kot žrtve šteli tudi poškodovani in pogrešani, torej za delo in boj onespособljeni ljudje.

Glede na obstoječe sezname pokopanih je jasno, da je največje pokopališče ruskih vojnih ujetnikov na obravnavanem območju trentarsko pokopališče »Pri cerkvi«. Ponekod se kot tako sicer omenja skupinska grobnica ob Ruski kapelici⁷², vendar število tam pokopanih ni znano, ravno tako pa posmrtni ostanki 62 ruskih ujetnikov iz Kranjske Gore niso bili prekopani h kapelici, ampak v Beograd.⁷³ Število pokopanih ob kapelici zagotovo ne more presega števila 145, kolikor jih je na pokopališču »Pri cerkvi«.

Zaključek

Obravnava nekdanjih vojaških pokopališč in posameznih grobov iz časa prve svetovne vojne na območju med Trento in Kranjsko Goro je pokazala, da je bilo njihovo prvotno število višje, kot je danes mogoče razbrati na samem terenu. Nekatere lokacije, kot je npr. pokopališče pri Baumbachovi koči, so bile opuščene že med samo vojno, nekatere pa v obdobju med obema vojnama. Od prvotnih petih vojaških pokopališč sta danes ohranjeni le pokopališče »Pri cerkvi« in pokopališče pod Erjavčevo kočo, označeni posamezni grobovi pa so ob Ruski kapelici in pri Erjavčevi koči.

Tokratno štetje umrlih in pokopanih ter analize različnih seznamov kažejo, da je število umrlih vojnih ujetnikov in vojakov na območju med Zgornjo Trento in Kranjsko Goro nižje, kot se je dolga leta govorilo. Zaradi bolezni, ran, pridobljenih na bojišču, fi zičnih naporov, plazov in drugih vzrokov je umrlo in bilo na obravnavanih pokopališčih pokopanih vsaj 428 oseb, ki so umrle med prvo svetovno vojno, med katerimi je bilo vsaj 320 vojnih ujetnikov (*tabela 1*). Med njimi so bili en črnogorski vojni ujetnik, 20 srbskih vojnih ujetnikov, 48 italijanskih vojnih ujetnikov in 251 ruskih vojnih ujetnikov. Med slednjimi jih je vsaj 106 umrlo zaradi snežnih plazov, ki so zahtevali še življenja najmanj 18 avstro-ogrskih vojakov, ki jih je bilo na celotnem območju skupno pokopani 91, ob njih pa tudi dva nemška vojaka in 16 neznanih oseb, pri katerih ni jasno, ali gre za ujetnike ali vojake.

⁷¹ Pokopališče »Pri cerkvi« - 99; Mojstrovka 84/I - 9; Kranjska Gora - 17.

⁷² Fischer, *Ruski vojni ujetniki*, str. 370.

⁷³ Košir, *Vojaško pokopališče* (v objavi).

Tabela 1: Skupno število pokopanih na posameznih lokacijah in število glede na pripadnost pokojnikov (avtor: U. Košir, 2020).

LOKACIJE	PRIPADNOST							SKUPNO
	AO	RUS	IT	SRB	ČRG	NEM	NEZNANI	
Kranjska Gora (vojaško pokopališče)	36	70	45	12	1	2	3	169
Kranjska Gora (civilno pokopališče)	12	24						36
Mala Pišnica		1						1
Klin	1							1
Ruska kapelica		1						1
Erjavčeva koča – pokopališče 84/II		8		8			4	20
Erjavčeva koča – posamezni grobovi							3	3
»Mojstrovka« – pokopališče 84/I		8					1	9
Trenta – civilno pokopališče	1	2					2	5
Trenta – »Pri cerkvi«	41	145	3				3	192
Trenta – »Baumbachhütte«	7	2					11	20
SKUPNO ŠTEVILO BREZ PODVAJANJA	91	251	48	20	1	2	15	428

* V tabeli so navedeni skupni seštevki za posamezna pokopališča in skupni seštevki vseh pokopanih. Ker so bili pokojniki s pokopališč »Mojstrovka« in »Baumbachhütte« prekopani na pokopališče »Pri cerkvi«, so ti že všteti v skupno število pokopanih na pokopališču »Pri cerkvi« in so podatki za ti dve pokopališči izvzeti iz končnega seštevka, saj bi sicer prišlo do podvajanja.

Zahvala

Zahvala za pomoč pri iskanju arhivskih in drugih podatkov gre Fundaciji Poti miru v Posočju, Davidu Eriku Pipanu in dr. Mihi Šimcu. Prispevek je nastal v okviru projekta *Med vojno in mirom – Arheologija Vršiča kot zaledja prve svetovne vojne in stičišča svobode, ujetništva, kultur, narodov in verstev* (Z6-2664), fi nanciranega s strani Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije in Občine Kranjska Gora.

Viri in literatura

Arhivski viri

Jakelj, Peter: *Škica vojaškega pokopališča v Kr. Gori*, z dne 19. 6. 1921. Zasebna last. Kopijo hrani Uroš Košir.

Krajec, Andrej: *Spomenica župnije Kranjska Gora*. Hrani Župnija Kranjska Gora.

Popis C.O.S.C.G.: *Elenco dei militari sepolti nel cimitero militare in Trenta d. Isonzo*. Kopijo hrani Fundacija Poti miru v Posočju.

Popis Vojaško pokopališče št. 85: *Soldatenfriedhof Nr. 85, Pri Cerkev, Bez. Tolmein*. Kopijo hrani Fundacija Poti miru v Posočju. Original hrani Vojni arhivu na Dunaju: AT-OeStA/KA VL KGräber Kriegsgräber (KGräber), 1914–1918, Italien, karton 4.

Nadškofski arhiv Ljubljana:

NAŠL, spisi V, škatla 311, Vojaške zadeve 1917–1921.

Pokrajinski arhiv Nova Gorica:

PANG 28 – Občina Bovec, t.e. 1, a.e.1, leto 1917–1918.

Vojni arhiv Dunaj:

ÖSTA/KA, VL KGräber Österreich, Kriegsgräber, Krain, karton 89.

ÖSTA/KA, VL KGräber Italien, Kriegsgräber, Tolmein, karton 4.

Zgodovinski arhiv Ljubljana:

ZAL: Zgodovinski arhiv Ljubljana, SI_ZAL_JES-004_škatla 17_zapisnik sej občinskega odbora 1908–1941.

ZAL: Zgodovinski arhiv Ljubljana, SI_ZAL_JES/0004/Občina Kranjska Gora/škatla 39.

Časopisni viri

Župančič, Uroš: Petdeset let ruske ceste prek Vršiča (1611 m). *Nedeljski dnevnik* z dne 2. 4. 1967.

Spletni viri

RKD, *Vršič – Grobišče*: EŠD 5384 – Vršič – Grobišče 63 ruskih vojnih ujetnikov pod Erjavčevo kočo: <http://giskd2s.situla.org/rkd/Opis.asp?Esd=5384> (dostop 7. 12. 2020).

Zapiski Franceta Steleta – <http://www.arzenal.si/steletovi-terenski-zapiski/475> (dostop 11. 6. 2020).

Literatura

Boštjančič, Janko: Prispevek k dilemi o času gradnje Ruske kapelice pod Vršičem. – V: Nadbath, Barbara, Mlekuž, Dimitrij in Boštjančič, Janko (ur.): *Vojni ujetniki carske Rusije v prvi svetovni vojni na slovenskem ozemlju*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Monografije CPA 7, 2018, str. 101–104.

Černe, Vid: *Kranjska Gora. Včeraj, danes jutri. In še nekaj...* Kranjska Gora: samozaložba V. Černe, Občina, 2015.

Fischer, Jasna: Ruski vojni ujetniki na ozemlju Republike Slovenije 1914–1918. *Zgodovinski časopis* 63, 2009, št. 1–2 (140), str. 350–372.

Galič, Lovro in Piriš, Darja: *Od Krna do Rombona*. Tolmin, Kobarid: Tolminski muzej, Fundacija Pori miru v Posočju, 2007.

Koren, Tadej in Testen, Petra: Ruske sledi iz dni prve svetovne vojne na Slovenskem. *Monitor ISH XVI/1*, 2014, str. 107–156.

- Košir, Uroš: Vojaško pokopališče v Kranjski Gori. *Na fronti* 15, 2022, str. 95–107.
- Mihelič, Miha: katalog v pisnih virih odkritih lokacij, povezanih s prisotnostjo vojnih ujetnikov carske Rusije med prvo svetovno vojno na slovenskem ozemlju. – V: Nadbath, Barbara, Mlekuž, Dimitrij in Boštjančič, Janko (ur.): *Vojni ujetniki carske Rusije v prvi svetovni vojni na slovenskem ozemlju*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Monografi je CPA 7, 2018, str. 137–302.
- Mugerli, Marko: Bela smrt. – V: Šega, Judita (ur.): *V zaledju soške fronte*. Ljubljana: Pokrajinski arhiv Koper, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici; Zgodovinski arhiv Ljubljana; Gornjesavski muzej Jesenice; Tolminski muzej, 2015, str. 27–28.
- Mugerli, Marko: Snežni plazovi na Vršiču. *SLO časi, kraji, ljudje*, november 2016, str. 48–53.
- Mulej, Franc: Snežni plazovi, smrtno žrtve in materialna škoda. *Ujma* 8, 1994, str. 96–103.
- Pamić, Renata: Grobišče ruskih vojnih ujetnikov. *Varstvo spomenikov* 34, 1992, str. 239.
- Pamić, Renata: Ruska kapelica pod Vršičem. – V: Nadbath, Barbara, Mlekuž, Dimitrij in Boštjančič, Janko (ur.): *Vojni ujetniki carske Rusije v prvi svetovni vojni na slovenskem ozemlju*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Monografi je CPA 7, 2018, str. 105–112.
- Pavšek, Miha: Bela vojna v zaledju soške fronte. *Slovenska vojska* 3, 2016, str. 30–33.
- Pavšek, Miha: Spomenik človečnosti, tovarištvu in solidarnosti pod Vršičem. *Slovenska vojska* 8, 2016, str. 29–31.
- Uran, Franc: Kako se je delala cesta na Vršič. *Planinski vestnik* 3, letnik XIII, 1957, str. 149–163.
- Zupanič Slavec, Zvonka: Ruska kapelica – rodovom v spomin in opomin. Vršiška cesta in ruski ujetniki (1915–1917). – V: Zupanič Slavec, Zvonka in Testen, Petra: *Ruska kapelica pod Vršičem. Ob 15-letnici slovensko-ruskih srečanj (1992–2006)*. Ljubljana: Unireal, Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture, 2007, str. 57–119.
- Živanović, Milana V.: *Ruski grobni kompleksi u Srbiji u 20. veku*. Beograd: Filozofska fakulteta, Univerza v Beogradu, doktorska disertacija, 2019.

S U M M A R Y

Military Cemeteries and Graves of Prisoners of War and Soldiers from World War I in the Area between Trenta and Kranjska Gora

Uroš Košir

World War I left many traces in Slovenia, both in the area of the former Isonzo Front and behind it. Numerous cemeteries and graves of soldiers who fell on the front or died behind it due to their wounds or diseases are part of war legacy. The area between Trenta and Kranjska Gora, which includes the Vršič Pass, is one of the hinterland areas of the Isonzo Front, where the legacy of this kind can still be seen at the present. Soldiers were laid to rest in the cemeteries of the area in question, as did many prisoners of war who helped build the Vršič road and other infrastructure. In this context, mention is made mostly of Russian prisoners of war, while those coming from other countries, e.g. Italy, Serbia, and Montenegro, are rarely mentioned. The questions associated with the subject of cemeteries touch upon the number of original cemete-

ries and individual graves, the number of buried people in these locations, their nationality and affiliation to different armies. The question of how many buried people were prisoners of war and the reasons for their death is important as well. New findings were added to the previously known data, as were data obtained through analyses of historical sources and on-site research. The here presented numbers of all buried prisoners of war are not final; however, they are a step towards the knowledge of their presence and affiliation to different armies in the area between Trenta and Kranjska Gora and of their fate.

Five military cemeteries and a few grave sites came into being during World War I in different locations. These cemeteries were located in Kranjska Gora, on Vršič and in Trenta. Burials took place in civilian cemeteries as well. 169 people, 70 of whom were Russian, 45 Italian, 36 Austro-Hungarian, 12 Serbian prisoners of war, as well as 2 German soldiers, one Montenegrin prisoner of war and 3 unidentified people, were buried in 150 graves in the military cemetery in Kranjska Gora. Soldiers and prisoners of war were buried in the Kranjska Gora civilian cemetery as well, namely 12 Austro-Hungarian soldiers and 24 Russian prisoners of war. In the broader area of Vršič and its surroundings there were cemeteries and individual grave sites in at least six locations. Individual graves were dug in the area of Mala Pišnica, Klin, next to the Russian Chapel and in the proximity of Erjavčeva Koča (Erjavec Mountain Hut). A tomb was built in the late 1930s next to the Russian Chapel; it holds the remains of an unknown number of Russian prisoners of war. A cemetery with 20 people buried (most of whom were Russian and Serbian prisoners of war) and 3 individual graves are situated near Erjavčeva Koča. Additionally, a small cemetery stood on Vršič's southern side. The only preserved military cemetery in the area of Trenta is military cemetery no. 85 "By the Church". 192 people were buried there (20 of whom from the cemetery *Baumbachhütte*). Next to it stands a civilian cemetery, where five people were buried. The last cemetery in the area between Kranjska Gora and Baumbachova Koča (*Baumbachhütte*) in Trenta stood in the meadow to the south-west of the latter. This cemetery was built in June 1915 and 19 graves held the remains of 20 people, 7 of whom were Austro-Hungarian soldiers, 2 Russian prisoners of war and 11 unknown people. In March 1917 a decision was made to transfer them to the new cemetery "By the Church", which took place in early April 1917.

The exact number of dead prisoners of war in the area between Trenta and Kranjska Gora will probably never be known. However, in time, one will be able to come close to a somewhat realistic number that is far from those that were brought up and disproven in the past and speak about 10,000 dead Russian prisoners of war. "A few hundred Russian prisoners of war" who died during the construction and 300 victims of avalanches that are mentioned in the literature seem to be exaggerated as well. Based on the lists used here, the following assessment can be made with regard to the number of dead (buried) prisoners of war: 1 Montenegrin prisoner of war, 20 Serbian prisoners of war, 48 Italian prisoners of war and 251 Russian prisoners of war. Many prisoners of war died due to avalanches in the area of Vršič. According to bibliography, avalanches on Vršič claimed the lives of 400 prisoners of war and soldiers; taking into consideration lists of buried people, this number is certainly exaggerated. The current assessment of the number of victims of avalanches is 125. Avalanches claimed the lives of at least 106 Russian prisoners of war, 18 Austro-Hungarian guards and one unknown person. This number could be higher due to the lacking data about transfers to the tomb next to the Russian Chapel, but probably not by much.

Due to diseases, wounds suffered in the battlefield, physical strain, avalanches and other reasons at least 428 people died and were buried in the cemeteries in question during World War I. At least 320 of them were prisoners of war, 91 were Austro-Hungarian soldiers, 2 German soldiers and the identity of 15 people is not known, it is unclear if they were prisoners of war or soldiers.